

А. Е. Туткушев, азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы, полиция аға лейтенанты (ҚР ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚАЛДЫҚТАРДЫҢ ҚАЙТА ӨНДЕЛУІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Соңғы он жылдықтар арасында әнеркәсібі дамыған мемлекеттерде, сонымен қатар Қазақстан Республикасында да қалдықтарды басқару саласында бұрынғыға қарағанда айтарлықтай көптеген өзгерістер бар. Оның бірден бір себебі, қоршаған ортаның ластануының ұлғайуы және оның халық денсаулығына кері әсері, экологиялық саясат пен заңнамадағы өзгерістер. Экологиялық саясаттағы өзгерістер деп отырғанымыз, қалдықтарды басқару саласында пайда болған қалдықтардың көлемін азайту және оны барынша қайта пайдалануға беру болып табылады.

Тұрмыстық қатты және техногенді қалдықтар әнеркәсіппен қатар күнделікті адам әмірінде пайда бола отырып, экологияға зиянын тигізіп отыр. Жалпы, қалдықтар екі топқа бөлінеді: токсинді және қауіпті. Қалдықтар бойындағы ластағыш материалдардың көптігі соншалық, олар қоршаған орта мен адам денсаулығына өте зиянды. 227.

Қалалардың өсуі мен қаладағы халық санының ұлғаюы және олардың тауарлады үлкен көлемде пайдалануы қаладағы тұрмыстық қатты қалдықтардың жоғоры деңгейде көбеюіне әкеліп соғуда. Мемлекетімізде әрекет ететін заңнама бұл мәселені тиімді түрде шешетіндей жағдайда емес. Мәселен, дамыған мемлекеттерде қалдықтармен қоршаған ортаны ластау қатаң бақыланады және санкцияланған. Әнеркәсібі дамыған мемлекеттерде тұрмыстық қатты қалдықтардың көлемін азайту, табиғи және адами ресурстарды сақтай отырып, экономиканы үздіксіз дамыту жолдарының біріне айналған. Қалдықтар көлемін азайтудың қарқынды жүргізіліп отырған негізгі себептерінің бірі, қоқыс пен қалдықтардың көбеюі қоршаған орта мен халық денсаулығына үлкен зиянын тигізеді. 28—29.

Қазақстанның қазіргі жағдайына көз жүгіртетін болсақ, қатты тұрмыстық қалдықтар Қазақстан Республикасы үшін ерекше мәселе болып отыр. Жыл сайын бір тұрғынға 1,3-тен бастап 2,2 м кубқа дейінгі нормаларда қатты тұрмыстық қалдықтардың 14 млн метр кубтан астам жиналады. Қазақстанда 22 миллиард тоннадан астам қалдықтар жиналған. ҚОҚ министрінің сөзі бойынша, 16 миллиард тоннадан астам — техногендік минералдық қалдықтар, 6 миллиард тоннаға жуығы — зиянды және 96 миллион тонна қатты тұрмыстық қалдықтар. Елімізде құрамдастарға бөлінбеген қатты тұрмыстық қалдықтардың негізгі массасы ашық үйінділерге шығарылып, жиналады, ал оның 97 пайызы экологиялық, санитарлық заңнаманың талаптарына сай келмейді.

Қазақстан Республикасында қалдықтарды жинау және шығару бойынша жеткілікті инфрақұрылымның жоқтығы тұрғылықты пунктерде апатты үйінділердің пайда болуының себебі болып тұр және оларды жоюға жергілікті бюджеттен жыл сайынғы шығындарға әкеп соғуда. Республика аумағындағы қатты тұрмыстық қалдықтарды әндеу қазіргі кезде жүргізілмейді. Тек 5 пайыздан астам қатты тұрмыстық қалдықтар ғана кәдеге жаратылып, әртеледі.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексіне сәйкес қоршаған ортаны қорғау облысындағы уәкілетті орган бірыңғай мемлекеттік экологиялық саясатты жүргізеді, қалдықтарды реттеу бойынша нормативтік-құқықтық актілер әзірлейді. Коммуналдық шаруашылық облысындағы уәкілетті орган коммуналдық қалдықтармен саласындағы мемлекеттік саясатты әзірлеуге және жүзеге асыруға қатысады. Жергілікті атқарушы органдар қалдықтарды басқару бойынша бағдарламаларды әзірлеуді ұйымдастыруды және оларды орындауды қамтамасыз етеді; әндіріс және тұтыну қалдықтарын орналастыру бойынша объектілер салуға және учаскелерін бөліп шығаруды; коммуналдық қалдықтармен айналысқанда экологиялық талаптарды ұстануды қамтамасыз етеді; қалдықтардың пайда болу көлемін бақылауды жүзеге асырады және қалдықтардың көлемін азайтуға, оларды қайтадан немесе балама пайдалану деңгейін жоғарлатуға және көмуге арналған қалдықтардың көлемін қысқартуға бағытталған шараларды және экономикалық ынталандыруды әзірлейді.

Қазіргі уақытта әндірістік және коммуналдық қалдықтарды басқару мәселесі Экологиялық кодекспен, оны жүзеге асырудың заңға бағынышты актілерімен реттеледі. Қазақстан Респуб-

ликасының кодексіне сай «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» санитарлық ережелер де жинауға, пайдалануға, қолдануға, залалсыздандырылуға, тастауға, әндіріс және тұтыну қалдықтарын кәмуге санитарлық-эпидемиологиялық талаптарды тұрақтандырады. Бірақ, Экологиялық кодекс және басқа да нормативтік-құқықтық актілер нормалары осы саланы толық түрде реттемейді. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі қалдықтарды реттеудің жалпы ережесін, эмиссия түрінің бірі ретінде анықтайды. Бірақ, халықаралық тәжірибе кәрсеткендей, қалдықтардың әртүрлі түрлері әртүрлі ережелерді және айналысу нормаларын талап етеді. Мысалы, пайдаланылған әнім болып табылатын қалдықтар «әндірушінің кеңейтілген жауапкершілігі» сияқты нормамен реттеледі, оны әндіріс қалдықтарының басқа түріне енгізуге болмайды. Дегенмен, іс жүзінде Республикада қоқыстың 90 % жерге кәмілсе, қалған 10 % әртеледі.

Әртеу — тәжірибиеде ТҚҚ-ды жоюдың әлемде кең тараған түрі. ТҚҚ-ды әртеу тәжірибие-сі XIX ғасырдың аяғынан басталды. Оның ТҚҚ-ды кәмуден артықшылығы, қалдықтың кәле-мі 10 есе кішірейсе, салмағы 3 есе азаяды. Әрине, бұл салыстырмалы түрде тиімді. Бірнеше онжылдықтар бұрын қалдықтар кәлемі қазіргіге қарағанда аз болған уақытта, пластикалық заттар аз болған кезде қоқысты әртеу, қазіргіге қарағанда айтарлықтай қауіп тудырмаған еді. 80-жылдары тұрмыстық қатты қалдықтарды әртеу барысында атмосфераға зиянын тигізетін әртүрлі улы әнімдер қалыптасатыны анықталды.

Жоғарыда аталғандардан бәлек, ТҚҚ-ды әртеудің өзге де кемшіліктері бар. Біріншіден, халық тұрмысына пайдалы бағалы полимерлік әнім жойылса, екіншіден, үлкен аумақтар қоқыстың әсерінен жарамсыз болып қалады. Байқап отырғанымыздай Қазақстанға қоқыспен күресудің жаңа бағдарламасы керек. Кәптеген дамыған мемлекеттердегідей, біздің мемлеке-тімізге де қалдықтарды кәдеге жарату жүйесін дамыту керек. Бұл қоршаған ортаның ластану-ының алдын алатын бірден бір тиімді шешім. Әрине, бұдан бәлек, халықтың тарапынан да тиісті әрекеттер болу керек, ол қоқыс тастау мәдениетіс.

Шетел тәжірибиесіне назар аударатын болсақ, қалдықтарды кәдеге жарату АҚШ, Жапо-ния, Канада сияқты мемлекеттерде 80-жылдардың ортасынан бастап қолға алынған. Бұл мемлекеттерде осы үшін мемлекет тарапынан қаржы бәлініп, ұлттық бағдарлама құрастырылған. Ал 1994 жылы қалдықтар қаптамасы туралы Декларация қабылдаған ЕО мемлекеттерінде Еуропарламент пен Еуропалық Кеңес министрлерімен тұрмыстық қатты қалдықтардың кәлемін ұлғайтпау, оларды қайта әндеу және әндеуге жатпайтын қалдықтарды зиянын тигізбейтіндей қылып жою негізгі мазмұны болатын қаптама қалдықтарын пайдалану стратегиясы туралы ортақ заң қабылданған. Сонымен қатар, бұл мемлекеттерде қоқысты жинау мен оны қайта әндеу — табысты бизнес. Онда әрбір қалта қоқыс қатаң саналады. Сәйкесінше, мысалы, Германияда осы саламен айналысатын ірі кәсіпорындар миллиардтаған еуро ақша таба-ды. Осылайша олар бір оқпен екі қоянды атады. Біріншіден, компаниялар жақсы табыс таба-ды, екіншіден, қоршаған ортаны зиянды қалдықтардан қорғайды. Әрине, бұл тиімді заңнама-ның нәтижесі деуге болады.

Барлық шетел мемлекеттерінде қаптаманың әмірлік үрдісіне қаптама әндірушінің жауапкершілік қағидасы жүзеге асуда. Батыс еуропалық заңда әнеркәсіп және тұрмыстық қалдықтар саласын реттейтін «әндіруші жауапкершілігі» деген түсінік тәмендегіні кәрсетеді:

1. Кім қоршаған ортаға теріс әсер жасаса, соған жауапкершілік жүктелуі керек.
2. Мұндай жауапкершілік әндіріс және тауар жүргізудің барлық қатысушылары арасында-ғы, олардың қоршаған ортаға нақты ықпал жасауына сәйкес, білісуі керек.

Біздің елімізде тәмендегі ережелерді заңдық түрде реттеу керек:

1. Әндірушінің кеңейтілген жауапкершілігі бойынша терминдер мен реттеуше ержелер енгізу қажет, оның негізінде әнімнің барлық этаптарындағы әмірлік кезеңін, әнімді кәдеге жаратуға дейін, әнім әндірушінің жауапкершілігі ұғынылады; 2. Қалдықтарды әндеу және кәдеге жарату кезінде импортшы мен бумалар және тауарлар әндірушілердің қаржылық жауапкершілігі кәзделуі керек. Ол үшін, әндірілген тауар мен бу-ма бірлігінің құндық пайызы арнайы құрылған мамандандырылған қорға аударуды кәздеу керек немесе тауар бірлігі және бума бірлігінің кедендік құнының дәл осындай пайызы. Бұл жағдайда қайтадан пайдалануға жарамды ыдыстың бағасына, қосымша оның кепілдік құны кепілге салынады. Тауардың тізбесін анықтау керек, олардың құндылығынан тәлем есептеле-ді. Әнім құндылығынан оның кәдеге жарату құндылығын қарастыру керек.

3. Қалдықтардың кейінгі шикізатқа әту мәселесі бойынша тұрақтылық енгізу. Әлшемдер беру қажет, мысалы, шикізаттың кәдеге жаратуға және әндеуге дайындығы, ол шикізаттың талап етілген, кәдеге жарату бойынша қуаттылықтың қолда болуы.
4. Тауарлардың қаптамаларына талаптар қою және қаптаманы шығарушыларға әндірістік тұтынушыларға өз қаптамаларын оны пайдаланғаннан кейін, жинау және әндеу бойынша жауапкершілік жүктеу немесе жауапкершілікті мамандандырылған ұйымдарға жіберу.
5. Кәсіпорындарды салық тәлемін, салық емес тәлемін (электр энергияға, суға тарифтер және т. б.), Қазақстан Республикасы Салық кодексінә өзгерістер енгізе отырып, бюджет субсидияларын тәмендету арқылы шикізатты кәдеге жаратуға және әндеуге ынталандыру.
6. Пайдаланғаннан кейін қалдықтардан ең тәменгі әнімнің қалыптасуын жобалау.
7. Қоршаған орта сапасының мақсатты кәрсеткішін заңдық деңгейде енгізу, оның ішінде кәдеге жаратылған және әнделген қалдықтардың кәрсеткіш үлесі, әнеркәсіп саласына қалдықтарды кәдеге жаратудың ең тәменгі мақсатты кәрсеткішін енгізу.
8. Қалдықтарды басқарудың айналымын орнату: ескерту (қалдықтардың қалыптасуы), «бастау алу жанында» сұрату, қайтадан пайдалану, дайындық, рециклинг, кәдеге жарату және жою.
9. Бәлек жинауды кезеңдер бойынша енгізген, тұтыну қалдықтарын кәдеге жаратуға және әндеуге (оларды құрамдасқа бәлінуін, тамақ қалдықтарын түрлі-түсті және қара металдарды, текстиль, қағаз, және басқа да қалдықтарды енгізе отыра) талаптар орнату.
10. Тұтынудың ерекше қалдықтармен айналысуға (қаптама, лак, бояулар, батареялар және аккумуляторлар, электрондық құралдар және т. б.) Еуропа Одағының дерективасына ұқсас, кезең-кезеңімен талаптар орнату. Жоғары айтылғандарды қорыта келе, қалдықтармен айналысудың мәселесін бәлек заң аясында реттеу ұсынылады.

Болжамды құқықтық зардаптар қалдықтарды әндеудегі экономикалық ынталандырудың құқықтық механизмдерін жасаумен кәрсетіледі. Осы заң жобасында мына мәселелер реттеледі:

1. Бәлек жинау, кәдеге жарату және әндеу бойынша ережелер енгізілуі тиіс, қалдықтарды мерзім және шарттар бойынша, «екінші шикізат» ретінде танылып, әндеуге дайын қалдықтар болуы қажет.
2. Қалдықтардың қалыптасуын қысқартатын, қалдықтарды кәдеге жаратумен және әндеу-мен шұғылданатын кәсіпорындарды ынталандыру шараларын ұйымдастыру.
3. Қалдықтарды орналастыру үшін арналған полигондарға жаңа техникалық және құрылыстық талаптарды әзірлеу және қабылдау.
4. Қалдықтарды кәдеге жаратудың және әндірудің процестерін қадағалау үшін қалдықтар бойынша ведомствалық және статистикалық есептілік формаларын жетілдіру.
5. Кейінгі шикізаттағы кейінгі материалдық ресурстарды бәлек жинауға және оларды әң-деуге шаруашылық және басқа да қызмет субъектілерінің жауапкершілігі енгізілуі керек.
6. Қалдықтардың әндеу нарығын дамытуға құқықтық негіз жасау.
7. «Кеңейтілген әндіруші жауапкершілігі» қағидасын енгізу полигондардағы пайдаланылған әнім болып есептелетін қалдықтардың қалыптасуын және орналастыруын азайтуға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасында қатты тұрмыстық қалдықтарды және екінші шикізат әндіру саласында нақты заң қабылдануы керек деп ойлаймын. Себебі, қоршаған ортаның қоқыспен ластануы адами фактордың әсерінен болып отырғаны айдан анық. Соған сәйкес, алдымен халықты, әндіріс орындарын қоқыс тастау мәдениетіне бейімдеу керек. Ал оның бірден бір тиімді жолы жауапкершілік жүктейтін, тиімді әрекет ететін заңнама. Ол заңның мақсаты мыналар болу керек деп есептеймін: қалдықтардың адам денсаулығына және қоршаған ортаға келтіретін зиянды жерін болдырмай, қалдықтардың қалыптасуын болдырмау, және әндеу үшін жағдай жасау, қалдықтарды кейінгі шикізат ретінде екінші рет пайдалану, экология жағынан таза кәсіпорындардың дамуы, эмиссиялар кәлемін тәмендету. Заң жобасының реттеуші пәні — кәсіпорын және тұтынуды басқару саласындағы мемлекеттік реттеу аясындағы қатынас болып табылады. Сонымен қатар, қалдықтарды әндеу нарығы дамиды, ол жаңа жұмыс орындарының ашылуына мүмкіндік береді, қалалық және ауылдық әңірлерде халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдеседі, жергілікті қайта әндіруші әнеркәсіптерді дамытады, қалдықтармен басқаруда инвестициялық жаңалықтар енгізеді.

- 1 Егоров О. И. Перспективы комплексного использования твердых бытовых и техногенных отходов // Аль-Па-ри. — 2007. — № 3—4.
- 2 Любешкина Е. Г. Твердые бытовые отходы: Проблемы и решения // Пищевая промышленность. — 2001. — № 12.
- 3 Нурғалиев С. С. Обзор по раздельному сбору мусора // Инструменты и механизмы участия для лучшего управления отходами в г. Астана: Проект ЕС/ТАСИС/EcoIDEA. — Астана, 2010.
- 4 Айтжанова Д. А. Формирование региональных целевых программ управления отходами производства // Вестн. КазНУ. Сер. Экономическая. 2007. № 1.
- 5 Новосельская Я. Мусорные врата // hthh://oko.kz
- 6 Мұқаулы С. Қайтарымды рерурстарды пайдалану. — Алматы, 2009.